

Evelina Belcheva
(Bulgaria, Sofia)

Beyond Suffering – in the Zenith of Insight **Blaga Dimitrova. *Forbidden Sea***

Abstract: The poem *Forbidden Sea* was written by Blaga Dimitrova in 1974 after undergoing a major cancer operation, which is the reason why it sounds like an “autorequiem”. The instinct for living, for escaping from death turned this most dramatic experience in her life into a moment of enlightenment. The poem explores from within this enlightening suffering – a kind of knowledge that may be acquired only under the shadow of death. The pain of returning from the path taken is a realisation of the supreme secret of human existence – what it is like to be mortal. This work raises the main questions that would torment the writer throughout the rest of her lifetime. The analysis shows how these questions found their way into Blaga Dimitrova’s work and reveals the unity of her existential views that would be later synthesised in the novel *Urania* (1986) – an oeuvre of philosophical sociolinguistics bordering on fiction.

Евелина Белчева
(България, София)

Отвъд страданието – **в зенита на прозренията** **Блага Димитрова. „Забранено море“**

Господи, грях е
да избереш
мен, неугодната,
неразкаяната,
невинната,
за светица.

1974
Превишаване на правата

Малка сбирка с отделни стихотворения – така изглежда на пръв поглед „Забранено море“. Неозаглавени стихотворения. А всъщност това е лирическа поема, творбата носи всички белези на поемата като жанр. Епически повествователен елемент липсва, но отделните фрагменти са включени в едно общо емоционално-философско преживяване. Целостта, единството на фрагментите се създава от осмислянето на драматичното преживяване, на което е посветена творбата.

Поемата за морето е написана при истинското море, шест месеца след тежка онкологична операция: датата е *17 декември 1973*. Написването на „Забранено море“ е точно фиксирано в края: *Варна, 1974 – лято*. Точното изписване на мястото и датата е знак. Блага е очаквала, че това лято ще бъде последно: *разделно* – за двамата, и *последно* – за нея, затова поемата звучи като „автореквием“.

Някои важни моменти от обстановката и перипетиите по издаването на творбата са отразени в дневника на Петър Динеков, летописец на времето и в частност на живота на Блага.

П. Динеков, 4 август 1974, неделя: Блага е доволна от престоя си в Почивния дом. Въпреки шума от шосето, чувствала се е чудесно. Оттам морето е толкова близо, че сякаш се намирала на самия плаж.

– *Нагледах се и се нарадвах на морето* – казала Блага. – *Само с поглед*, добавя в поемата. Зад усмивката Динеков със сигурност е отгатнал със свито сърце предчувствието за окончателност, за обреченост, за прощаване... Тази натраплива мисъл, че живее на косъм от смъртта преследва Блага дълго време след операцията.

П. Динеков, 22 ноември 1974, петък: Цвета Унджиева ми каза нещо за Блага; чула го от Дана Хронкова¹. Ставало дума за чешкия превод на „Лавина“. Дана ѝ съобщила, че романът ще излезе на чешки през 1976 г. Блага казала: „Ще бъде късно вече за мен“... Страшен отговор.

Откупих се за едно лято
с изтърпени нетърпими болки.

...

Много дълго и съвсем късо е лятото,
което си отива, без да довежда друго лято.

Никой не познава себе си преди да премине през страданието, дълбочината на духа се измерва със страданието. Като Томас Ман и Блага гледаше на болестта като възможност и по-пълноценен период за творчество: „Бълнуванията са процеци, през които можем да надникнем в пещерите на подсъзнанието“, пише в „Урания“².

¹ Дана Хронкова (1930-2022) – чешка българистка, литературна историчка и преводачка. Превежда „Лавина“: Blaga Dimitrovnová. *Lavina*. Praha: Odeon, 1977.

² Димитрова, Блага. Урания. Цвят, 1993, с. 152. Романът е завършен 1986 г., издаден от Любен Георгиев през 1993. Урания е седмата муза, на астрономията. Тук писателката развива някои мотиви от „Бариерата“ на Павел Вежинов, но нейният роман прераства във философска социолингвистика, която граничи с фантастика.

Страданието развива вътрешния слух – в „плитчините на плътта“ се събужда духът. А нейната болест – тя се случва сякаш да я съдобие със съдба, както пише самата Блага по повод на младата Багряна: „Началото и върхът се събират там – на парещата възглавница. Може би инстинктът за живот, за изтръгване от смъртта, за преодоляване на болката и на тъмните сили – това е напорът за творчество.“³

*

П. Динеков, 25 март 1976 [Благовещение]:

„Днес Блага е получила първите пет екземпляра от новата си книга „Забранено море“, издадена от Варненското издателство. Макар че изданието не е от най-добрите, Блага е доволна, че поемата е излязла изцяло. В „Съвременник“ не са били отпечатани всички части, а и след това Блага е направила доста промени.“

В суматохата около книгата за Багряна, инспирирана от висшите номенклатурни кръгове, малката книжица остава незабелязана и неоценена. А всъщност тази поема е една от най-силните поетически творби на Блага Димитрова. Не намирам нито една рецензия или поне отзив в пресата за тази потресаваща изповед, с която поетесата се прощава с живота.⁴

Напротив: искат от нея да пише „оптимистични“ стихотворения – от болницата, със смъртна диагноза. Здравно стиснати очи, литературна и морална слепота, неграмотност на душата, която граничи с жестокост.

Една първобитна вълна
с мокра, неграмотна лапа
изтрива моя тайнопис.

И чудно –
продължавам пак да крача.

В атмосферата на негласна забрана на книгата за Багряна с особена сила и трагизъм прозвучава лайтмотивът на поемата, написана две години по-рано:

Ако ми забранят и думите,
как ще утолявам жаждата си?

Тази поема е като ГОНГ, който ще отеква до края на живота ѝ с все по-заклинателна сила. В тези мигове на страдание и просветление при морето се пораждат основните въпроси, които ще я разтерзават до края. Започва разговорът на поетесата с Вселената. Но тя още не знае това...

³ Димитрова, Блага и Йордан Василев. Дни черни и бели (Е. Багряна – наблюдения и разговори). София: Наука и изкуство, 1976, с. 215.

⁴ С огромна учудване пост фактум откривам рецензия за „Забранено море“ от Александър Александров [Ал. Йорданов], под интригуващото заглавие „Трансформиране на символа“, в. „Народно дело (Варна), бр. 160 от 07.07.1976.

Не знае, че всичко още предстои... Следващата сбирка, която излиза същата година – май 1976, е подредена ретроспективно и завършващо, като лична антология. Наречена е точно така: „Гонг“, по едноименното стихотворение от 1974 г. И в тази книга все още отзвучава носталгичната тема от „Как“: *Колко пропуснати възможности...*

Но в новата сбирка, в самото начало още най-неочаквано се появява цикъл, озаглавен „Втори живот“. Не е случайно, че в предсмъртните си дни Емилиян Станев е четял точно тази сбирка – „Гонг“ на Блага, някои от стиховете повтарял по няколко пъти или молел съпругата си да му ги чете...⁵

Десет години по-късно, по някакво чудо останала жива, поетесата осмисля това най-драматично преживяване в живота си като щедър миг на просветление:

Изпълва ме носталгия по онзи миг,
когато бях на косъм от смъртта.
И някакъв растящ задавящ страх,
че мога да забравя, разпиля,
занемаря мига на просветление.

Внезапно се разля извътре в мен
една незначайна, звъннала прозрачност.

1982. Просветление

Това е споделила и с Петър Динеков една година след трагичните събития:

П. Динеков, 10 декември 1974, вторник

„Това е моето ново рождение, на тази дата започнах живота си отново.“

Записала съм нейните думи почти 30 години по-късно. Едва сега виждам, че е било на 18 декември. Не случайно, точно 26 години след деня на операцията.

Блага, 18 декември 1999, събота

„Една непозната, разтапяща ведрина се разля вътре в мене, каквато не съм могла да си представя, че съществува. И ме освети цяла като стакан, пълен с кристална изворна вода. Прощавах на всички, които са ми причинили обиди и рани, които всъщност са ми докарвали тази болест на натрупаните ядове, прощавах на своите врагове, на света прощавах за страданията, с които бе ме дарил. И го благославях.“

Блага сякаш бе щастлива, особен вид парадоксално щастие, че животът ѝ бе поднесъл такова просветляващо страдание, за да види живота и себе си в него с нови очи. Да осъществи своята лична поетическа мисия. По никакъв начин не искаше да се лиши от това потресно преживяване, много пъти е споделяла, че го смята за най-важно в живота си. По-късно дори превръща това парадоксално щастие в стих:

⁵ Станева, Надежда. Дневник с продължение, т. 1. София: Профиздат, 1979, с. 351.

Мъка ме сдавя до спазъм, до изпомпан дъх,
само като помисля какво бих изгубила:

Ако образът ми не бе безобразно обран
в затъмнения гардероб на съдбата,

надали щях да надзърна вдън звездната чернота
на обърнатото пространство наопаки.

Там световите не се раздалечават в бяг,
а приближават едни към други сияещи.

1985. Надали

„За нищо на света не бих дала да се изтръгне от участва ми най-тежкото изпитание:
операцията в Раковата болница с жестоките ѝ последици. – Ракът ми отвори очите – да
видя какво притежавам. Ракът ми отне тялото, но ми дава да усетя могъщия дъх на
живота, дава ми душа... Напразно бих била родена на този свят, ако не бях познала това
просветляващо страдание – да ми се отворят очите.“

*

Поемата „Забранено море“ изследва отвътре това *просветляващо страдание*: потресът
от докосването до смъртта и мигът на просветление. Мигът на онази *незайна, звъннала*
прозрачност – глъбинното вътрешно знание какво е това да бъдеш „отронка от
Всемира“, уязвима и тленна, но „озарена, свободна и светеща – искрица от звезда“ –
познание, което се получава само *под сянката на смъртта*.

„Не връщай, не връщай душа, поела отвъд, тя ще увисне ни тук, ни там!“ – казано е.
Това напомня филма „Град на ангели“ (1998), в който ангелът, макар и слязъл на
земята, няма право да се намесва в съдбите на земните хора, защото тази намеса би
разрушила равновесието в света и може да е пагубна...⁶

Този болка от „връщането“ от поетия път, болката от преодоляването на земното
притегляне в пространството между отсам и отвъд, това е осъзнаване на върховната
тайна на човешкото битие – *какво е да си смъртен*.

*

1966. Първата среща с морето е в „Реквием“. Смъртта на Бащата:

Баща ми ме заведе при морето.
Добре че ме държеше за ръка.
Бях малка, а морето тъй голямо,
че като капка щях да се стопя.

1966. Реквием

Обратно време

⁶ Оригинално заглавие *City of Angels*, реж. Брад Силберлинг, сценарий Дана Стивънс (свободен
римейк на филма на Вим Вендерс от 1987 г. „Криле на желанието“ / *Der himmel über Berlin* по текст на
Петер Хандке), в главните роли Никълъс Кейдж и Мег Райън.

Срещата с морето е среща с живота, видяна през наивистичното детско съзнание. Жестът на бащата е посвещение, връчване на морето, инициация. И първият урок – особен урок, за „пречупване на мрака“ – е пак от бащата: „Мълчание, заредено с достойнство“.

Това кредо всъщност е свързано повече с нейния професор Петър Динеков, който постоянно ѝ дава този съвет. Може би действително трябва да приемем, че мълчанието за някои неща е по-достойно от говоренето за тях, а и толкова по-трудно...

Така образът на Бащата като символ на мъдростта и закрилата придобива и друг профил в живота на Блага, и в творбите ѝ – профила на Професора.

Това двуединство в образа на Бащата ми се привиждаше отдавна. Сложно кодирани като диалози със „стария приятел“ или „бащата“, това са отпратки към личността на Петър Динеков. Сега откривам автентично доказателство в думите на героинята от „Урания“: „Урания чу гласа на баща си. Това я изпълни с упование, за да обърне очи към другия му профил в лицето на Професора“ (381).

Ето как е метафоризиран този бащин урок, валиден до края на живота, в стих. „Море“ от цикъла „Пречупване на мрака“:

Хвърлиш ли срещу морето камък,
раната веднага се затваря.
И потъва камъкът навеки
неизвестен, прикован на дъното.

А морето със усмивка синя
болката от удара превръща
в тръпки, заблестели като искри
и ги слива с вечното вълнение.

1965. Море
Обратно време

В „Забранено море“ мотивът на Бащата: „Мълчание, заредено с достойнство“ – като сила за преодоляване стихийте на живота, е доразвит и конкретизиран в нови символни вариации. Превръща се в лайтмотив и поанта. Не случайно този фрагмент стои в центъра на поемата и носи знаковия номер 50.

50.

Каква лекота!
Цялата кожа морето ми сменя
със своята неуязвима, течаща броня,
която ни камък, ни нож, ни светкавица
не може да нарани, да пробие, да обгори.

Защото всичко, хвърлено срещу морето,
потъва безследно в него –

колкото по-тежък камъкът,
толкова по-дълбоко потъва,
колкото по-остър ножът,
толкова по-забит на дъното,
колкото по-силна светкавицата,
толкова по-светкавично угасва.

А морето се затваря веднага,
без никакъв белег от рана,
с една невъзмутимо синя усмивка.

Този мотив завършва и се извисява в края – тържествено-ораториално, молитвено като меса – и патетично наистина. Поемата звучи като музикална композиция: лирическа fuga – многогласие, изградено от относително самостоятелни мелодични линии. Отделните фрагменти „отекват“ един в друг като теми с вариации. Всеки „глас“ казва едно и също, но от различно по височина място и неедновременно.⁷

Непримиримо море,
бъди ми пример
как да изхвърлям от себе си
тленното и нечистото.
Море, бъди ми
измерение.

Стихът, привидно свободен, е изтъкан от вътрешни рими и асонанси: *непримиримо-пример; море-измерение*. Те прошиват стиха, пристягат го като форма и го превръщат в смислов конденз. Разширяват смисъла до безграничност, до звънящите пространства, които е чувал Бах вътре в себе си: „Сврххструните на многомерните пространства ечат“, „Урания“ (88).

Морето – дълбинна метафора – митопоетически символ, митема. Подозирам, че Емилиян Станев е бил силно сугестиран от морето на Блага, когато е създавал новелата за неизвестния художник и чужденката – „Язовецът“, която също е по някакъв начин провокирана от морето.

По свидетелства на Надежда Станева тази новела е писана януари – март 1975 г. Непосредствено след появата на „Забранено море“ в първи брой на алманаха „Съвременник“, 1975. Освен това прието било в техния приятелския кръг да четат и обсъждат творбите си.

⁷ Този тип музикална архитектура е характерна за всички поеми, дори един цикъл от осем стихотворения в сборката „Ключ“ е наречен „Ритъм – лирическа fuga“. Чести са асоциациите с органна музика от Бах, особено със звънящите пространства на Ре-минорната fuga: „съзерцание на светилата из Мирозданието, кръжащи във величествена fuga“. Едва ли е специално търсено, защото поетическото мислене на Блага е по принцип музикално.

Не е случайно и това, че когато четете новелата на Емилиян Станев „Язовецът“, излязла в първия си вариант в кн. 7. на „Пламък“, Петър Динеков се впечатлява тъкмо от този единствен пасаж за морето и го преписва в дневника си. Според мен той го е възприел като начин да обмисля морето в поемата на Блага:

П. Динеков, 3 август 1975, неделя

„Морето поглъща дребното, ежедневното... удавя го във вечното, в Нищото. Но от друга страна, то обезценява всичко чрез себе си, всичко незначимо човешко, за да остане само идеята в нейното чисто съзерцание. Без тази идея няма изкуство.“

У Блага тази идея има следния поетически вариант:

Морето от мен се отдръпва.

Думата ми остава –
изпарено море.

Думата като „идея в нейното чисто съзерцание“. Море – „бъди ми измерение“ – е равно на „бъди измерение на словото ми“, разбира се. Словото е нейната обсеия. Успоредено с Морето – времето, пространството – с битието, Словото се превръща в космическа реалия и философска категория.

*

Морето е най-напред дар от бащата, а по-късно от *другата ръка*, поправено в моя екземпляр: – *мъжката* ръка, почти толкова щедрa:

Никога не сме били по-заедно,
отколкото през това разделно лято,
което отказваме да наречем последно.

Една записка на Блага, означена с ключ сол, сякаш е оставена като ключ към поемата:

 – ***30 септември 1982, четвъртък***

Доведе ме от онзи свят – при морето – най-хубавото лято в живота ми. Обгърната от любов – двете му ръце край мене като слънчев обръч. Гледах морето – сияещо като vyplътен образ на преливащата вътре в мене усмивка, необятна, отвъд хоризонта на мечтаното...

3.

Вятърът донася морето до устните ти.
Тъкмо да отпиеш живителна глътка –
чашата се отдръпва.

Този образ е драматичният ключ на поемата. Алюзия за митичния Тантал и неговите мъки в мрачното царство на Аида. Същият образ се налага като лейтмотив и по-късно, в романа „Урания“. В миговете на екстаз Урания непрекъснато се връща към една проста рисунка: отворени жадни устни и протегнатата към тях ръка с чаша вода. Огражда

я в кръг като космическа емблема на съвършенството: доверие, съпричастие, милосърдие. Този символ е най-тясно свързан със словото.

Константин Преславски:

Ако нямаш залък да подадеш на ближния, изнеси чаша вода!

Ако и това нямаш, поне една дума за утешение нямаш ли?

Отпиването от една чаша е *знак* – на взаимност, обич и доверие. Не е случаен жестът на слепия Яворов към Дора Кремен: в съдбовен миг, нарочно или „случайно“, поради слепотата си, той отпива от нейната чаша... Знак за обща участ, обща съдба. В поезията му тази метафора придобива платоничен образ: – *Душата ми се мъчи в глад и жажда / но твоята душа се не обажда...*

Без съмнение, като преводачка на „Илиада“ Блага е познавала този мит, така както е предаден от Омир, и вижда в него притча за съдбата си. Тантал е обречен на вечен глад и жажда: потопен до шия в бистрата вода, щом се наведе, водата се отдръпва от устните му. Сякаш оттук идва фразеологизмът: „Не му е дадено!“ и „Танталови мъки“ – непоносими, поради невъзможността да постигнеш насъщното.

Този прохладен ръб на чашата,
до която няма да се докоснеш...

В този жест – между протягането на устните за живителна глътка и отдръпването на чашата – неутоляването на жаждата, забраната между нея и морето, между живота и нея – в това пространство е съсредоточено драматичното духовно пространство на поемата. Осъдена цял живот да жадува „прозрачния ръб“ и никога вече да не го докосне. „Никога вече!“ – ето жената с мидовидните очи, на чието рамо е кацнал гарванът на Едгар По във фрагмент 44.

И тук, в „Забранено море“ сянката на смъртта е надвиснала като Дамоклиев меч над главата, като скалата на Тантал. Но не смъртта е драмата. Драмата е забраната на живота. И най-вече – забраната на думите. Животът и думите – равнопоставени. Осъдена на това страдание: неутоляване на жаждата – поетесата намира думите като избавление: неприкосновена лична свобода.

Но предусеща и другата драма: и думите да ѝ бъдат отнети – забранени. В момента на излизането на поемата тази драма вече се разиграва на българската литературна сцена. Помня, че когато се появи книгата, някои нарочно подхвърляха: „Забранено име“... На този фон трагичният финал, който разни неидентифицирани от литературата, но овластени номенклатурни канцеларски плъхове, са възприели като „поза и шантаж“, прозвуча с особена сила:

Ако и словото ми забранят,
ще приема смъртта,
за да освободя словото
за своето прераждане.

2.

Да изговори, да изхвърли думите, „запречени на гърлото“, които я дават като живи, това е нейната връзка с живота, нейният начин на съществуване, нейното спасение:

Хвърлям думите, запречени на гърлото,
за да прескочат забраната
между мене и морето,
между живота и мене.

Оттук започва вторият живот на Блага – чрез думите. „Как да се живее чрез думите“ – така се нарича е дълголетният труд на Професора от „Урания“, който ще остане в ръкопис, но той е изпълнен в живота на Блага: „Истинското ни съществуване е в езика. Чрез думите човек се превъплъщава в други образи, в други времена, в други съдби... Благодарение на този висш дар аз ставам множествен човек, разчупил черупката си“ (448-449).

9.

Страданието отваря очите за тайните знаци на живота и за нашата слепота да разчетем, да проумеем „горчиво-солените му „знамения“ – природно-космическите образи като провидчески. Едва сега съзнава, че морето я е подготвяло отдавна за смъртта. Но тя все не е разпознавала знаците...

Първото познание идва със загубата на Бащата – като „въвеждане отвъд“. После със съвсем близката смърт на скъп приятел: Цветан Стоянов си е отишъл внезапно само преди две години, на 3 юли 1971. Съзнанието връща и връща многократно този натрапчив спомен: вестта за неговата смърт. Сякаш преживява смъртта му като своя смърт, многократно съизмерва своята съдба с неговата.

Една врата, широко зинала,
към никога.

...

Разтворената в мене бездна –
по-празна, по-незапълнима
от бездната пред мене.

И равновесието нарушено
във всемира
завинаги.

Същата тема натрапчиво се повтаря и във фрагменти 20, 37, 44. Редят се детайли, които ще разпознаваме отново 20 години по-късно в спомена за студента Цвятко Стоянов със симптоматичното заглавие „Срещи с бъдещето“ (3 юли 1991)⁸ – за звездните мигове на срещите с приятеля, „сияещ от вътрешно озарение“. „Сянката на гласа му“ се връща настойчиво и в други стихотворения, разпръснати през годините: „Неусетно“ (1973),

⁸ Димитрова, Блага. Отсам и отвъд: силуети на приятели. Котар-88, 1992. Интересно е, че Матвей Вълев също има книга с подобно заглавие: „Отвъд и отсам“, 1940.

специално посветено „На Цветан Стоянов“ – отново за незабравимите разговори, които ще останат завинаги – „две-три зрънца в солта на земята“.

„Ще се видим чак наесен.“

Кой му подсказа тези думи,
значещи все по-много?

„Ще се видим чак наесен“ – през линзата на сълзите думите на раздяла придобиват друг смисъл – по-висок и обемен, предсказващ. Смъртта е редактор, тя концептуализира живота. Това предчувствие натрапчиво се повтаря и по-късно в спомена за Цветан.

Прозрението за мистичната сила на изреченото слово – конденз на психическа енергия, която има силата да „обърне съдбата“, ще придобие философски измерения в романа „Урания“: „В древността е имало сакрални думи с магическа сила... Не твърдите ли Вие, професоре, че словото крие тайнствена сила?“ (267).

Идеята за заклинателната, и сбъдваща, енергия на думите, която не се губи в пространството и времето, ще се утаи като прозрение в стихотворението „Елегия“, 1988, отново посветено на Цветан:

Горната седмица – каза той – ще се видим! –

Горната.

Прозвуча ми като заклинание.

...

Думата имала сила да обърне съдбата.

Не смъртта, а думата го отнесе

върху сянка на птица с разпятни криле.

Би било странно, ако не е така... Когато в края на 2000-та година излезе сборката „Ден-живот“, Блага я нарече „последната“. Отчаяно се възпротивих на тази дума. Тогава Блага прибави в надписа на книгата:

Може би последната ми стихосбирка.

8 декември 2001 г.

Не успя да отмени силата на произнесените вече думи: тя действително остана последната.

10.

Тази нощ морето си спомня за катаклизма,
от който е произлязло някога.

Този катаклизм е описан по-късно през очите на Урания, надарена с митологично предсъзнание. Изключително пластично, в космически образи. Времето е кондензирано в един миг – „с бързината на вечността“. Героинята е осенена от „наплив от видения“ – титанично вавилонско стълпотворение на времена:

„На хоризонта се задава огромен власат облак, поглъща слънцето. Изведнъж – ослепителен огън. Тътен разтърсва земята, камъните закипяват. Океанът набъбва, издува се, ще се пръсне като чудовищен тулум. Тогава се надига вълна, висока до облака, слива се с него, черно-лилава с бяла, врящо-пенеста грива. Земята хлътва, продънва се. Гигантска водна планина със страхотна мощ се сгромолясва върху брега, събаря и натрошава на тресчици вековни дървета, канари, мостове и къщи, нагълтва обезумели хора, помита ги като мравуняк, удавя ги в грохот и съсък...“ (73).

От хаоса нечленоразделен „зачева се първият звук/ от първото всичко“: ликуващ Вик до екстаз от някакъв „самотен прорицателски глас“. Ужасен, но и опиянен: пророчеството му се сбъдва.

Долита викът на чайка,
изтръгнат на свобода,
цял от значения,
с а м.

1964, Чайка

Ражда се Думата: конденз на енергии, прозрение в Тайната. Идва от праизвора на времето, отпреди разбирането и отива „отвъд представимите предели“ – като заклинание: „Дума-вик, едновременно на ужас и ликуване, истински изригващ гласов гейзер.“

Гласът повтаря тази дума едновременно в отчаяние и ликуване – до екстаз. Отчаян и ужасен от истината, ликуващ и опиянен – от прозрението. Много често Блага слива тези две крайни състояния, заличава границите им в едно чувство: „ликуващ ужас“. – *Крайностите си приличат: сливат се* – така казваше.

Това е самотният вик на Твореца – извисяване, но и разпятие: – *сянка на птица с разпътни криле...* Носи предупреждение от отвъдното, от мъртвите прорицатели: *мост над бездна. – Самовзривяващ се мост!* – Този образ на поета като разпятие ще се появи и по-късно, в политическите стихове и есета на Блага.

Но защо, родени от хаоса,
тъй ламтят душите ни за хармония?

11.

Избирайки досега безпокойството като остър вкус на живот, сега душата „ламти“ за хармония. Търсейки хармония, скача в бездната със спасителния пояс на словото. Нов вариант на идеята за Словото – като начин да избягаш от себе си.

И сама от себе си скачам
като от потъващ кораб
със спасителния пояс на словото
в бездната⁹.

⁹ Четвърти стих – „в бездната“ е добавен по-късно в „Белези“.

12.

Спомените – „отломки от далечни плавания“ – нейната опора над бездната, спасителен пояс за корабокрушенеца: „като корабокрушенец се вкопчвам / о тези разбити черупки“ – изхвърлена от вълните. Този образ на корабокрушенеца е подсказва връзка с Маларме¹⁰, още повече, че по-късно той изчезва.

В последното издание обаче отново се появява. Маларме описва един капитан на кораб, корабокрушенец, цялата поема се състои от неговите колебания да хвърли или да не хвърли зарове, които държи в юмрука си, преди да бъде погълнат от витлото на водовъртежа. Това е в синхрон с настроения на Блага в сбирката „Как“: „Колебание – моето постоянство“.

Така започва постоянният мотив до края на живота: нейното споделяне с мъртвите – в обитаемия сън на Мълчанието:

Мълчание с кладенчов ек / капе връз камъка на гърдите ми...

Диалогът с мъртвите бе насъщен за Блага в последните ѝ месеци в болницата. Превърнат в „обитаем сън“. Не случайно в края на живота тя поиска прошка от мъртвите приятели: „Искам прошка от мъртвите си приятели! Дали ще ми простят...“¹¹.

Това около нея имаше все по-малко значение, все повече не го забелязваше... В някакъв щастлив унес тя се връщаше в спомена – в мълчание, копнееше за миналото като за „безнаситен сън“: – *Не ме прекъсвай, почти ги бях забравила – казваше. – Защото още не ги бях загубила... Толкова ни се е насъбрало. Всичко да си измълчим...*

Не прекъсвай
тъкмо наред думата
оживеното ми мълчание.

С мъртвите имам
Повече неща да си кажа –
изгнанник във времето.

С тях ми е споделено.

Споделено,
25 май 1994

13.

¹⁰ Става дума за последното голямо стихотворение на Маларме „Хвърляне (игра) на зарове никога няма да премахне случайността“ от 1897 г., което е останало едно поетическо „недоразумение“ за читателите.

¹¹ Динеков, Петър. Записки от „прехода“ 2. Предговор. София: Стилует, 2021, с. 44-46.

Все блънуваме ние чужди далечни морета,
далечни слънца и любов.

Слепи сме за онова, което ни е дадено – това става постоянна тема на поетесата. Забраната между нея и морето е наказание, възмездие за нейната „слепота“. Танталова жажда – не в царството на Аида, а в земния ад: да бъде цяло едно лято под изкусителните пръски на морето, което се изплъзва „от устните все по-далеч“.

Близкото се изплъзва, изплъзва
гълтка по гълтка – от устните все по-далеч.

А незабележимо изпод нас – движещите се пясъци. Този образ на движещите се пясъци – после стават пустинно-жълти, заплашителни, пълзящи, теглят стъпките ти като в кошмарен сън, стъпките затъват и не можеш да ги измъкнеш... Друг образ на тъмните сили, затлачващи живота – на небитието, на давящата забрава. И този образ тръгва отново от сбирката „Как“, 1974.

Пясъкът ми тегли стъпките...
Пясъкът ми дави стъпките...
Още имам воля да вървя....
До мига, когато стъпките ми
ще потънат в пясъка съвсем.

1967. Стъпки в пясък

14.

Същинският свят можеш да видиш реално – само през раната. Това е основна теза на Блага – още от стихотворението „Рана“, 1963. Всяка нова рана е „едно отворено око“, през което проглежда отново за света. Темата за многократните нейни „проглеждания“ е друга тема...

По-късно този мотив ще се развие в стихотворението „Посоки“ (1971), написано в Париж. Тук тя се опитва да надникне в себе си – дълбоко – *като в тъмен кладенец*. Но за разлика от Багряна в този кладенец дълбоко в себе си по-младата пишеща сестра намира не „кръгло огледало“, а отново „жива рана“...

И накрая очите на Урания – отново „живи рани“, зейнали „като кратери“. Така тя проглежда за тайната на битието – отвъд очевидното, отвъд сетивното. В някаква митологична предпамет.

В „Забранено море“ – нов вариант на същата тема, даден в много силен конкретен образ. Темата за слепотата от фрагмент 8. – *Сляпата общуваше с морето* – прозвучава сега по друг начин. – *И очите ви ще се отворят!* – цялата драма на познанието.

И аз през рана прогледах
като сляпа след операция
със снета превръзка.

Изключително добре „темперирана“ композиция. След темата за слепотата на човека за реалността, следва още по-трагичната тема – слепотата на твореца, за когото истината

става все непознаваема. Думите, които не стигат до същността – най-дълбоката драма на нейния живот като творец. Чрез думите – *и няма да ми стигне цяла вечност/ на глътки да отпивам сладостта/ на мислите – свободни и безстрашни, / до виене на свят надникнали в света* – чрез думите, тя иска да стигне до Тайната... До отвъдсетивното.

В болницата, в последните си дни, писателката стигна до ново прозрение. Поредното „проглеждане“ – остана последно: – *Аз вече чувам по друг начин: чувам отвъд думите. В мен прониква смисълът на всичко това... Нещо същностно – отвъд словото, отвъд думите. Сега вече зная как да пиша: най-същностните думи!*

Предучилището на смъртта – мълчанието – бе я подготвяло дълго за непостижимото: да възвръща изконните значения на думите – *в зенита на прозренията*. Да съгости цялата си духовна воля и сила в думите. Блага вярваше, че интуиция и волево съсредоточаване – чрез словото могат да променят света.

Едва сега разбирам „Урания“: „Мълчанието – небулоза от значения, в чието силово поле се завихря неизречимата тайна“ (414).

В она неправдоподобен ден, незабравим завинаги – денят, когато очите на Блага се отвориха – след нескончаеми нощи и дни между живота и смъртта – в амока на чудото, което се извършваше пред очите ми, в някакво помрачение – устата ми сама пропусна една дума... Блага сякаш се изплаши, отдръпна се, замълча. Знаех, че някъде (ми) е отговорила. По-късно намерих отговора в „Урания“: „В словото е заложена лъчева мощ, до която всеки не бива да се докосва. Злоупотребата със сакралните думи ги обезсилва“ (258).

Но при друг случай Блага каза:

– *Зависи с кого говориш, има значение на кого говориш... Аз разговарях все сама със себе си. Най-важното споделях със съмненията. От това словото се затваряше в омагьосан кръг. Съпреживяването е истинската взаимност. Важно е с кого говориш.*

– *Отдавна ме занимава това. Замисляла ли си се? Пряката реч разкрива не само този, който говори, разкрива като в огледало и образа на онзи отсреща, който го слуша... Стилът, това е човекът, който те слуша.*

15.

Думи, дълго дълбая думи
сякаш в отвесни скали стъпала,
за да достигна морето,
което се пени на педя от мене.

Бял стих, изтъкан от алитерации и асонанси. Те ритмизират текста отвътре и заменят липсващата рима. Ритъмът се опира на различни от познатите елементи. Не може да не се забележи: *Сякаш в отвесни скали стъпала...*

Убедена съм, че това е асоциация с 50-те каменни стъпала до дъното на океана, по които се изкачва Багряна в спомена за Бретан: „Вятърна мелница стърчеше на един хълм, доста отдалечен от нашия хотел. При отлив по брега се откриваха 50 каменни стъпала до дъното на океана. При прилив водата идеше до къщата горе“¹².

По изключение Блага е пропуснала тук да семантизира тези 50 стръмни каменни стъпала. Но те са се впечатили и утаили в съзнанието като знамение – за стръмния път на думите към „дъното на океана“... И тук парадокс – *изкачване към дъното*.

Този детайл, повторен многократно в спомена по абсолютно един и същ начин от Багряна, у Блага се превръща в символ. Показателно е колко предметен е разказът на Багряна и как този чисто визуален детайл е претопен символно-метафорично в поемата. Запечатан в съзнанието на по-младата „посестрима“ като притча за стръмните стъпала към истинската поезия.

Ето как Багряна описва своята „игра със стихииите“ в „Сказка за Бретан“. Неизвестно кога е написана и четена тази сказка, но невъзможно е Блага да не я знае... След вече цитираното в книгата, в сказката следва притчата: „Аз сядах на най-долното стъпало и зачаках прилива. Зачуваше се отдалече познатото буботене. Първата придошла вода лизваше основата на камъка. Втората вече заливаше нозете ми, ако не успеях да се вдигна. Аз почвах да се изкачвам нагоре от стъпало на стъпало, а океанът с всяка нова вълна, все по-стремително следваше подире ми, докато най-последно ме прогонваше. Това беше една моя любима игра със стихията“¹³.

Очевиден е и по-далечният извод от асоциацията с Багряна. Драмата на твореца, и нейна лична драма на „послушница“ на словото, е в непостижимостта на живота чрез словото. Истинското море се пени на педя от нея, а тя е осъдена да стига до него единствено чрез думите: *цяла в белези от думи, в рукнали рани от думи – пак няма да стигнеш морето,/ което се пени на педя от тебе*.

16.

„Искам да издърпам детето за ръка“ – за детското безразсъдство като път към истините на живота. За непрередаемостта на опита:

Напразно съм изпила горчивото море до дъно,
напразно съм заплатила опита с дните си в брой
щом не мога да го предам дори на
собствената си дъщеря.

Блага отдавна се терзае от тези въпроси. Те са е основна тема и в романа-поема „Лавина“ (1971). Опитът е непрередаваем. Всеки е заключен вътре в своя опит. Всяка лична участ всеки сам трябва да изстрада, за да стигне до *своята* истина. И накрая – да плати с живота си това познание.

¹² Димитрова, Блага и Йордан Василев. Дни черни и бели, 1976, с. 120.

¹³ Багряна, Е. Сказка за Бретан // Зографова, Катя. Играещата със стихииите. София: Изток-Запад, 2013, с. 215.

Дръзнах – едва накрая, на прощаване, да задам тези същностни въпроси. Бе най-неподходящият момент. Поради липса на подходящ за подобни въпроси – в болницата. Доверих се на Макс Фриш: гениалните „Въпросници“. Отговор без секунда замисляне – светкавично. Сякаш въпросът бе дълго очакван – цял живот. Свърх-кратко:

– Когато изживееш моя живот... Само тогава ще ме разбереш!

Тоест – още от същото. Опитът е непрередаваем. Всеки опит е неприкосновен. Сега откривам в „Урания“ същото, което Блага ми каза тогава, но с повече думи:

„Не бива да се дава на хората наготово съдъкван опит, а сами да платят с живота си своята истина... По този начин всяко поколение си извоюва *своя* истина. Инак животът би загубил цел и смисъл!... Когато забрави опита на предшествениците, чак тогава човек го оценява и започва с нокти и зъби да го издирва от миналото. Открие ли го след неимоверни усилия, той става негов *собствен* опит... Науката за човека през 21. век ще бъде възвръщане и обогатяване на паметта“ (396).

Всеки опит е неприкосновен. Има дълбок смисъл в това. Собственият опит трябва да бъде заплатен с високата цена, която заслужава. Така се скрепява веригата на живота. Всеки отново трябва да изстрада своята истина, за да стане тя негово лично достойние:

Изсмуквам слюнката на морето,
утаена в „небцето пресъхнало“...

17.

Боли ме морето –
истинското,
мускулестото, силното,
което неведнъж изоставях
заради измисленото море на думите.

Нов вариант на темата за истинския живот: тялото – истинското море. Престъпвам правилата на литературната история, размамвам последователността в годините. За да разбере следващите стихове, трябва ми една по-късна изповед:

Не бързай! – нашепваше ми таен глас.

...

Не бързай! – а гроздовете звънтят –
камбаните от дъжд и слънчев бронз,
а виното сънува буря в бурета,
а устните изпръхват и се цепят,
солени с капка кръв.

1982. Отвъд любовта

Аз бях много строга в живота си за жалост...

– каза Блага в спомена за Назъм.¹⁴

Този странен аскетизъм на живота ѝ е забелязан дори от Ъпдайк още в 1965 г. в разказа „Българската поетеса“. И Динеков е удивен от нейната отдаденост – „заради измисленото море на думите“ – до аскетизъм.

П. Динеков, 13 януари 1974, неделя

„Целият ѝ досегашен живот беше труд, непрекъснат дисциплиниран труд. Блага дори не е обичала както трябва, тя дори любовта си жертваше за изкуството.“

А под нея – другото дъно – жълтите, изплъзващи се пясъци на „Забранено море“...
Сега се сливам с пясъка – синонимно на смирявам се, изчезвам. Евфемизъм за „умирам“.

Сега се сливам с пясъка
и ми се струва,
че слушам
смеха отмъстителен на вълните.

„А пясъците покриват всичко, живота ми, прозата ми, вечността ми“ – пише и Фернанду Песоа, „автор на парадокси, прозрачни като водата и като нея шеметни“ (Октавио Пас) в своята „Книга на безпокойството“.

45.

Обратно на Шимборска, която Блага превежда конгениално. В „Радостта да пишеш“ (1967) Шимборска твърди, че поезията е „възможност за по-дълга трайност“, „отмъщение на смъртната ръка“ заради тленността, на която е обречена.¹⁵

В „Забранено море“ Блага осъзнава обратното: посвещаването на „измисленото море на думите“ е невъзвратима подмяна. Липсата, забраната между нея и морето е отмъщение на тялото, на крехкото и смъртно, тленно тяло – заради тази подмяна. Много скоро Блага ще осъзнае, че *„тялото ти изчезва/ за да изгреят мислите...“*

Фрагмент 17. пряко кореспондира и се отглася във фрагмент 45.

Разяжда солта на спомените
тялото, което не бива
повече да обича.

Завръщане в лоното, в „плитчините на плътта“ – към голата памет на тялото, което натрапливо и неотстъпно напомня за себе си.

¹⁴ Белчева, Евелина. Блага и турският Пушкин. Портал „Култура“, 13.02.2022.

¹⁵ Шимборска, Вислава. Обмислям света. Превод Блага Димитрова. София: Свободно поетическо общество, 1998, с. 85.

„Гмурване в морето“ – като проникване в недрата, в утробата на живота. Докосване до праначалото и завръщане към кръщелния купел – символ на смърт и ново раждане, ново прераждане...

Този миг на гмурването в морето,
то е връщане към кръщелния купел.
Тези бурни всмукващи бърни.
Блажено губене на тежестта
и полягане връз камилския воден гръб.

„Полягане връз камилския воден гръб“ по-късно се променя: *„езда връз камилския воден гръб“*. Вторият образ остава неизменен до последния вариант.

18.

Изхвърлена от съня,
на този бряг се събудих,
срещнах погледа на морето
с цвят на пръскано лозе.

Изхвърлена от съня... Сънищата като „вход в други измерения“ имат голямо значение, особено в романите на Блага. Този „друг мъж“ в съня – с погледа на морето, прогонван колко пъти – с *безмълвното* съучастничество – добавено ръкописно в моя екземпляр, нататък навсякъде променено: *подривно* – съучастничество на времето и разстоянието...

Този „друг мъж“ – убедена съм, той е този, когото търсим. В този „безнаситен сън“ във фрагмент 18. – с *„погледа на морето“* – изплува погледът на Назъм. За да ѝ отвори отново вратата към бездната – между двама мъже в живота ѝ: *единият наяве отсам – другият в съня отвъд* – като два пясъчни бряга:

И аз между двата –
над бездната.

19.

Като два пясъчни бряга... Това е същото като „колебливата граница/ между водата и сушата“. Тоест граница няма, всичко прелива едно в друго. Само профилът на вълната е винаги различен:

Тази бразда минава през мене
и ме дели на две половини,
преливащи се една в друга.

Оставайки раздвоена / не мога да се разделя надве. – Ето най-точното състояние: „Колебание – моето постоянство: Още миг всичко е мое!“...

Позволявам си да заместя един стих от „Забранено море“ с друг от „Как“. Тук същата тема е блестящо развита: „Постоянство“ е чисто философско стихотворение. По неведоми пътища Блага съумява да превърне абстрактната философия в поезия. Не случайно Атанас Натев е цитирал наизуст „Постоянство“: за множествеността на избора. – *Още миг всичко е мое!* – Напомня Киркегор:

Още е живо безбройното,
още съвсем е възможно.
Ще го премахна завинаги,
щом посегна с ръка към едно.

1969. Постоянство
Как

20.

Отново се налага темата за Цветан. И за енигматичната жена, която „седеше на чуждия бряг“ и която „той бе обичал някога,/ а тя щеше да го обича тепърва“. Йордан Василев предполага, че жената е Юлия Кръстева. Но това е и самата Блага. Разпознавам я по „сянката клонеста“ на гарвана на Едгар По, кацнал на рамото ѝ, по „мидовидните очи, които навсякъде, а най-вече в родината ѝ/ изглеждаха като очи на чужденка“. И които щяха да го видят тепърва.

Но най-вече я разпознавам по типичния оксиморон на изповедта, вградена в друга поема, без да се назовава името:

Нищо – само приятелство имах с него –
повече от любов.

...

Нищо наистина, нищо имах с него –
повече от всичко.

Свикнала да ѝ отваря вратите към неизвестното, с някаква мъжка последователност сега Цветан ѝ отваря и вратата към смъртта. Но и към най-странната, най-преданата любов – *отвъд осъществяването* – която щеше да ѝ се открива тепърва...

Това е основна тема в романа „Глухарчето“¹⁶ – как продължава животът, „движен от нашите мъртви“. Любов – *отвъд осъществяването*. Едва когато изгубим скъп човек, тогава намираме себе си. Това е отдавнашна тема на Блага, но сега на нея е посветен целият роман.

Разговорът с мъртвите става все по-насъщен: „Покойници, будилници на съвестта“. Текстът на романа е изтъкан от вътрешни цитати на стихове за мъртвите. Темата за автоцитирането у Блага е изключително интересна. Без никаква промяна са втъкани в текста последните три строфи от стихотворението „Заупокой“, 1986:

¹⁶ Димитрова, Блага. Глухарчето. София: Нов Златорог, 1996. Романът е писан 1989-1995 г.

Вие, нашите скъпи мъртви, всеки миг умираме наново, за да ни присаждате усет за вечен живот. Простете на нас, смъртните, и ни вдъхнете душа. Покойници, носачи на земята... (167).

Веднага следват инварианти на стихотворението „Свещ за мъртвите“, 1995. Явно е, че то се е раждало едновременно с романа, защото тук текстът доста кръжи около смисъла, все още не е намерена точната форма, която да го закове.

Но идеята е ясна: Мъртвите са „безсънно светещи сенки“, които ни водят в тъмното. Тази болка насъщна ни прави човеци. В тях съзираме „лице в лице срещу себе си от упор укори на съвестта, която ни прави смирени“ (168).

Тук все още липсва баладичният финал, намерен по-късно – кулминация на трагизма, отново на принципа на парадокса на заогледалието:

Ако ги нямаше нашите мъртви,
щяхме приживе да сме мъртъвци.

14 май 1995,
Черешова задушница

21.

Внимателно се вирам в лицата,
светещи в пръстта,
на моите мъртви.

Мотивът „моите мъртви“ – продължава да я обсебва – на фона на „забраненото море“, най-силните стихове в края са отново разговор с мъртвите. И най-важното: „те си запазиха образа – единственото, което не им отне смъртта“.

Това бе свръхважно за Блага – да си запази образа, за това тя бе готова на всякакви загуби. Разбира се, отново става дума за *лицето*, онова истинско лице, за което по-късно Веселин Андреев ще ѝ напише в писмо: „Блага, ти запази своето лице, но какво направих аз с моето?“¹⁷

Нищо, че лицето ми е натрошен прозорец
от камъни, с които ме замеря нечия игра¹⁸ –
през него си поемам въздух свеж и режеш,
за да вървя изправена все още... Все още.
Докога?

По-нататък, 1974
Гонг

¹⁷ В дневника си Веселин Андреев е написал на 3 юни 1964 г. „Не искам никога да бъда Веселин Георгиев.“ Има предвид своето политическо минало.

¹⁸ Вторият стих: „от камъни, с които ме замеря нечия игра“ е добавен по-късно в „Белези“.

Докосвам слепоочията на камъка... По-късно в „Урания“ лейтмотивно се повтаря детайлът с нежните слепоочия на момичето, може би там Блага намира най-чувствителната връзка с мисълта, с душата, с отвъдното. Вероятно е така, защото в стихотворението „Догадка“ (1984) този детайл се повтаря отново тъкмо в контекста на мисълта: *Слепоочие до слепоочие, мисъл до мисъл*.

Докосвам слепоочията на камъка
все още топли,
с една пулсираща жилка.
Предайте ми своята последна мисъл, самотници,
от живите изоставени,
когато сте поели на път.

В часа на моето тръгване, знам,
няма да бъда от вас,
от мъртвите, изоставена.
Душата ми ще се озърта
за придружаващите я тихо
попътни сенки на птици.

Нейните мъртви действително я придружаваха – тя бе провидчица: те единствено не я изоставиха – *попътни сенки на птици* – в часа на нейното тръгване...

22.

Откривам смисъла суров на липсата.
...
Почти печалба, че изгубих всичко.
...
Имам сега без-страх-от-нищото.

Това състояние е проникателно обяснено в „Глухарчето“: „Прелее ли мъката, тя удавя страха. Когато се озовеш *отвъд страха*, тогава е най-страшно. Нищо не е в състояние да те спре да прекрачиш и най-запретения праг, и отвъдния, както стори Сия“ (32). Прототип на Анастасия е дъщерята на Вера Мутафчиева, младата художничка, която се самоуби на 30 години.

Защото, какво ти остава? Отново вариация на главната тема от „Лавина“: „Човекът се измерва с онова, което му остава, след като изгуби всичко.“ Точно навреме – откривам листче, оставено (ми) в екземпляра на книгата „Отсам и отвъд“: вариант на стихотворение от десет реда. Оставени са първите три, другите са зачертани. Без дата този път. Тоест: валидно за целия живот.

Познание

Човекът е това,
което му остава,
след като загуби всичко.

В това листче е загърнато друго листче – *нали с листчетата живеем*, казваше Блага: стихотворението „Нищо“, непубликувано. Не успях да разгадая енигмата. Както и тя изглежда не е успяла да я разгадае. Енигмата на смъртта може би. Но вече е направила това в „Лавина“: Съзнавайки и преодолявайки поражението, което е човешката ни участ, щом сме се родили смъртни, ние сме надвишили съдбата си.¹⁹

27.

Какво ти остава? – Говорът на твоята ръка в моята... Пръсти, сплетени в моряшки възел преди отплаване... Да докоснеш ръка със „зрящи пръсти“. Краткостта на мига, разширен от нежността до безпредела на морето. Аз съм тук с теб, ти си тук с мен, за да се справим заедно с болката – най-чистата форма на взаимност.

Въвеждане в нежността чрез болката:
Цялото нежно море ни изпълва извътре...

Темата за нежността ще бъде продължена в поемата „Ключ“, 1987²⁰. Тази поема звучи като втора част на „Забранено море“, писана отново при морето. Не случайно е дадена отново във варненското издателство „Галактика“ по старата традиция на „Забранено море“.

След толкова години Блага отново стои пред прага на нежността. Бездомна, отново търси ключ: към „последния и първия ни дом“. И го намира сякаш: в милосърдието.

Стоя сама, бездомна пред дома.
Една снежинка на дланта ми кацва
и милосърдно се топи в сълза.
Поемам я с надежда вместо ключ.

Да ми отключи жажданата нежност –
последния и първия ни дом.

Август-септември 1987

Какво остава? Сълзата на изчезналата планета в „Урания“, една *светеща дия*, като символ на човешката милост. Може би някой с развито вътрешно ухо ще долови този тайнствен призив на изчезналата планета:

„Да спреш сълзата на някое близко, скъпо, разбито същество, което се е раздало на другите. И тази сълза непрестанно да свети на твоето небе, да се завърти в твоята орбита, да пречиства вътрешното ти пространство от всякакви тъмни помисли“ (397).

¹⁹ Белчева, Евелина. „Лавина“ като роман-мит или спорът на Блага Димитрова с екзистенциализма. Критика, брой: 1-2, 2005.

²⁰ Димитрова, Блага. Ключ. Поеми. Варна: Галактика, 1991. Тази поема чака 3-4 години, за да бъде отпечатана във варненското издателство „Галактика“, старото название е „Г. Бакалов“. Поемите са писани през август-септември 1987 г., дадени в издателството през 1988 г.

По-късно в молитвата на Урания и тази утопия на Блага ще се сбъдне – като стих:

Задръж ни в нежността!
Не ни давай на арогантния ураган!
Посей ни в светлината!
Не ни оставяй в бухалската хралупа на страха!
Съхрани ни в духа!
Не ни предавай на нищото!

29.

Налага се отново лейтмотивът „с мъртвите ми е споделено“. Те знаят някаква отвъдна истина, с която я подготвят за смъртта. В техните погледи търси същността – на живота и на смъртта.

Все повече споделям с мъртвите,
защото живите отбягват
да се говори за най-главното.

И тази отвъдна утопия, обсебила Блага – „да постигне заветната връзка между гласовете отсам и отвъд“, копнежа по хармония с мъртвите, ще се сбъдне – почти успоредно със „Забранено море“, още през 1975 година – отново като стих:

Отвъдната страна на пустотата
е залесена с тихи разговори без думи,
със слени погледи, с разбирателство и взаимност.
Там всичко е простено и надмогнато.
Душите нищо не разделя там.

1975. Отсам и отвъд

34.

Трябва на всяка цена да им кажа
преди да потъна в безболието на камъка:

След тяхната смърт едва
разбрах какво значи заедно.

Отново диалог с мъртвите, на езика на мъката и мълчанието, разкриващ непосилната цена на взаимността, на *истинската* заедност: загубата, липсата, отсъствието, смъртта. Това е трайно повтаряща се тема у Блага. Този въпрос си задава и Художника в „Глухарчето“: „Кога я бе обикнал? Преди или след като я бе загубил?“ Трансформация, но и доразвитие на библейското: *ще ме намерите, когато ме загубите...*

Не когато сме един до друг,
а когато сме един без друг,²¹
тогава сме истински заедно.

Най-голямата липса – *един без друг* – това е парадоксът на взаимността, постижима единствено в смъртта. Формула, многократно доказвана наяве. Само митът за Яворов е достатъчен: той се обвързва истински с Лора едва след смъртта ѝ. По този суров, но единствено възможен начин Лора обсебва душата му завинаги – чрез смъртта си.

– *Но тя дали знае това?*...

Най-неочаквана поанта подчертава трагизма на абсолютната невъзможност това терзание да бъде споделено. В риторизма на въпроса се съдържа трагичният отговор.

Само едно ме терзае:
те дали знаят това?

Анна Каменова е била особено трогната от този финал. Известна е нейната трагедия, загубила в един миг всичките си най-близки под бомбите:

20 април 1976

Блага, сигурно много пъти ще чета и препрочитам страниците от новата Ви поема. Само една страница няма да препрочета. Тя е в мен, премисляна е много пъти, все едно, че аз съм я изказала. *А те дали знаят това?* Анна²².

54.

Любовта още ни предстои
в своята най-силна експлозия –
там на ивицата на хоризонта,
когато единият остане отсам,
а другият потъне отвъд.

Блага отново търси да се приюти в антиномиите на мисълта си. Старият библейски мотив: ще се видим, когато се изгубим, продължава и в последната сбирка „Ден-живот“ – в прощалната творба „Безсъмнено“. Смъртта – като най-изчерпваща загуба, едва смъртта ще разкрие истинското лице и истинската стойност на човека.

В мига на моето изчезване,
ще се явя,
намерила и себе си, и вас.
Безсъмнено.

²¹ В моя екземпляр Блага е добавила: *и не можем един без друг*, после се е отказала от това допълнение като твърде обстоятелствено.

²² Писмо на Анна Каменова. Личен архив на Блага Димитрова.

А може би тъкмо в това е „смысла суров на липсата“... Търсенето на смисъл в невъзвратимостта на загубата не престава да терзае поетесата. Апострофът, озаглавен „Понякога“, за да не бъде озаглавен „Прощално“, нескрито прокарва нишки към „Прощално“ на Вапцаров. Онова, което не се е решила да направи с романа „Лице“: да постави заглавието „Ще идвам в съня ти...“, замислено вероятно като интертекстуален диалог с Вапцаров, поетесата прави сега, прекланяйки бели коси пред трагизма на Вапцаровото „Прощално“.

Но и задава нов въпрос: – *Къде е сън – отсам или отвъд?* – Зададен като риторичен, този въпрос задава и отговора.

И само в съня ви
понякога ще прескачам отсам,
оставайки си отвъд.
Къде е сън – отсам или отвъд?

9 ноември 2001

*

Всъщност поетесата има своето „Прощално“. Тук му е мястото. Няма по-трагична самотност. Не бих могла да се докосна – с каквито и да било думи:

Самотна ще е последната ми нощ.
Ни жива душа освен
до мене палачът.
...
Щом няма ни дънер, ни стрък трева,
ще прегърна палача,
опръскан с моята кръв.

1992. Прощално

*

39.

Когато една жена чака
през цялата нощ
мъжа си да се завърне

от нечие обяtie,
от някъде-път,
от не знам си какво си,

тя измерва секунда по секунда,
съмнение по съмнение
нощта до седмото дъно.

Този фрагмент отваря следващото дъно – слепотата на най-близкия като друг образ на смъртта. Ужасът от последната загуба, загубата на взаимността. *Седмото дъно на ада* – пределът сякаш на болката, която няма предел. Тази болка изчерпва личността до рѣба на нощта. *И: щракнал, ключът отвън – какво ще отвори? – Тя вече е кръгла Самотност.*

Никое дъно не е последно. Не е случаен апострофът към „Забранено море“, който Блага ще прибави за антологията „Времена“, 1998:

*Все търсиш дъното,
за да отмахнеш похлупака
над следващата бездна.*

1998. Все търсиш
Времена

40.

Измъквайки я от дъното, една звездица – *със сребърна въдица* – ювелирен детайл, добавен по-късно в моя екземпляр ръкописно – *защо ме изпълва с толкова болка?*... Отговорът е даден в мъдростта на Белокосата, проекция на самата Блага в „Урания“: „Ние, хората, първо се разминаваме едни с други, а после и със звездите, и със Земята. Пусто е небето в душите ни... Поздравът от звездите стига до нас, пречупен като лъч, само през нечий земен глас“ (443).

Вместо далечния резонанс от звездите, толкова по-нужно е близкото откликване на човека... Хармонията с вселената се достига само в споделеността, в пречупването на лъча в един земен поглед: „*Срещнеш поглед, отзвънне цяла вселена*“ (76).

Докато в диалога с вселената „Очи в очи със звездите“ (29 август 1979) тя „изтръпва от взаимност“, в апострофа, прибавен 20 години след това, в отговор на отчаяните си въпроси долавя само екот из пространствата: *мълчанието на звездите*. Апострофът е прибавен на симетрична дата – 29 август 2000, за да бъде още по-многозначителен. Но мълчанието на звездите говори достатъчно: нарушена е хармонията с вселената.

48.

Кому съм изпратила това писмо,
вдълбано с азбука за слепи
от моите стъпки?

Кой ще разчита?...

И няма ли някой по-проницателен,
отколкото мога да си въобразя,
съвсем отблизо
от друго измерение
чрез моята пясъчна записка
да узнае някаква истина
за планетата и за мене,
която аз самата не знам?

Фрагмент 48. е много важен. Тук се поставя въпросът за смисъла на интерпретацията. Под сянката на смъртта този въпрос все по-настойчиво се връзва в съзнанието на поетесата. В творчеството си, като в „азбука за слепи“, тя е вложила своята истина за себе си и за света. А то е пясъчна записка, думи, написани с дъха по вода, крехки следи по босия пясък, които вълната на времето всеки момент ще изтрие...

В същото време писателката непрестанно се опитва да убеди сама себе си, в рамките на личната си утопия, че словото не умира: „То е най-трайната еманация на човешкия дух.“ Зад видимото – в заогледалието – словото ще съхранява дълбинната същност на личността, смисъла на появата ѝ в живота.

Но важен е въпросът: – *Кой ще разчита?* – от друго измерение – а може би и „с други измерения“. За да не остане „жива зазидана – до живот, а може и след смъртта“... Кой ще проникне отвъд обвивката, отвъд хипнозата на словото.

На **26 февруари 1975 г.** Блага е написала много интересно писмо на Атанас Натев по повод неговата оценка за сбирката „Как“, 1974: „истинско предизвикателство“, „най-значителното явление в нашата поезия през последните години“²³.

В дълбоката мисловност на критика поетесата вижда едно разбиращо насрещно съзнание; вижда насрещния, „гърсец я слепешком“. Изпитва най-голямото човешко щастие – „щастие да бъдеш разбран“. Намерила е достоен събеседник, готов да я последва в изпитанието на *неизречимостта*:

Очаквах Вашата преценка за „Как“ со страхом божии. Да бъдеш разбран, дори когато не си успял да се изразиш пълно и точно – има ли по-голямо човешко щастие? А Вашият проникновен етюд е повече от разбиране, то е съпричастие към родилния миг...

Колкото пъти препрочитам „Каквината“, все повече се активизират мислите ми, доста лениви сред ориенталската дрямка, доста изостанали. Още не са ми узрели, за да ги „споделя“, но бих се осмелила при среща... Например: за все по-стесняващия се терен на поетичното днес – не музикалност, не пищна образност, не ритмова динамика, не епична разгънатост, не емоционално излияние, не патетична „гражданственост“, а нещо по-инакво – по-близо до прозата, до философията, но

²³ Натев, Атанас. „Каквината“ на поетичното мислене. Септември, 1975, кн. 4, с. 180-192. Цит. по: Залежи в познатото. Лит.-критически очерци, София: Български писател, 1977, с. 93, 107.

съвсем друго... нещо, растящо не нашир и надлъж, не на цвят и на звук, а на дълбочина...

За пръв път у нас се признава привилегията на лириката да противоречи сама на себе си, да твърди едно и после да го отрича. Неведнъж съм била обвинявана за такива „несъобразности“. Оправдавала съм се с „настроение“... Но веднага следва още по-опасно обвинение: има ли право поетът да се отдава на временни настроения, и не е ли това признак за липса на задълбоченост, на отговорност, на здрава идейност и т.н. Добре че Гьоте и Пушкин са били така лекомислени да пишат за мимолетни настроения. И не е ли тъкмо това поезията – да превръща мимолетностите във вечност?

Вашето тълкуване на „Грешката“, пък и на другите, вече ми се струва, че принадлежи органично към тези стихове. Искан ми се всеки читател да има под ръка и Вашия текст, за да си допрочете „Как“. Ако някога ми издадат „Избрано“, желанието ми е тази Ваша статия да бъде включена като встъпление, ако Вие сте съгласен, като се съчетае със „Залежи в познатото“, но заглавието да бъде, разбира се, „Каквината“...²⁴

След десет години Блага ще превърне това писмо в стих: „Да бъдеш разбран“, 1984 – за щастието от споделеността на мислите. Отвъд любовта, отвъд жаждата „да докоснеш ръка със зрящи пръсти“, стои по-силната, по-жестоката жажда – да бъдеш „до бездънно разбран“. За риска – да отблъскваш лесната яснота и да завихряш въпрос след въпрос – „навътре в тъмния водовърт“ на мислите. До „непроходимост“.

Но такава непроходи-мост, играе си Блага с думите, която е мост към насрещния, „търсещ те слепешком“. Като мост и лакмус – за този насрещен, който ще понесе изпитанието – на мислите, на въпросите, стигащи до дъно. После – до следващото дъно...

Ще може ли да понесе – и кой? –
такава непроходи-мост,
ще може ли някога да разбере,
че искаш просто да бъдеш разбран?

1984. Да бъдеш разбран

Показателен за мисловния синхрон на поетесата и критика е автографът на Атанас Натев върху следващата му книга „Залежи в познатото“, 1977:

На Блага Димитрова, от чието творчество тази книжка почерпи основните мисли и дори заглавието си, а авторът – критическия си кураж (макар и проявяван на пресекулки).

*

²⁴ Писмо до Ат. Натев от 26 февр. 1975 г. Блага Димитрова: Личен архив.

„Езикът е вълново поле с огромни разливи“ – пише в „Урания“. За да задейства това вълново поле, нужен му е резонанс: „Възприемател насреща, живо същество, да затрепти на същата вълна. Поне едно разбиращо и вярващо в думата същество.“

Единствената надежда е, че този „някой“ ще вникне, ще откликне – проникателно. В напрежението, в паузите, в мълчанието между думите, ще съзре някаква истина, която дори тя сама не знае за себе си... Зад плитчината на думите ще проникне в *неизречимото*. Ще премине онази *звънтяща граница между изразеното и неизразимото*, за да стигне до дъното на неизразимата тайна. Ще разчете най-трудния за разчитане език – езикът на мълчанието. И ще изрече – вместо нея – *неизреченото*.

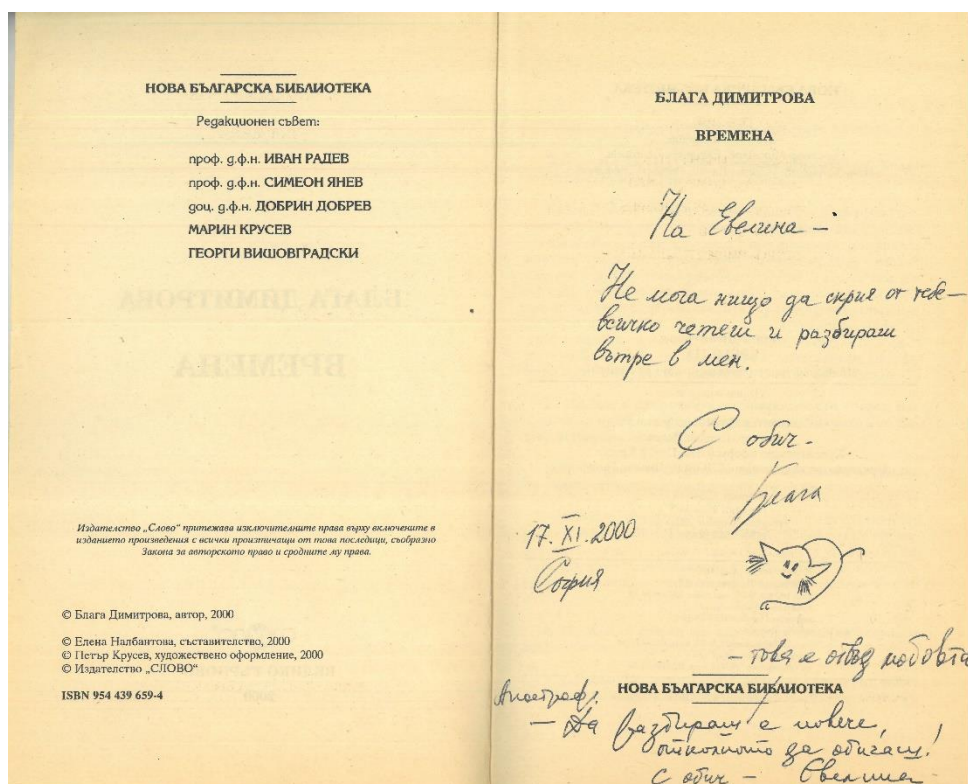
Моят лутащ се глас
търси попътен отклик,
за да изрече неизречимото.

Попътен отклик, 1999.

Смея да се облъзвавам – горчиво, че е имала надежда в някого – съвсем отблизо, макар и не от друго измерение – като чета и препрочитам онова, което (ми) е надписала на сбирката „Времена“, 17 ноември 2000:

*Не мога нищо да скрия от тебе –
всичко четеш и разбираш
вътре в мен.*

Добавила съм под автографа:
Разбирането е повече от любов. Разбирането стои отвъд любовта...

От този автограф през 2000 г. отпадна *от тебе* и поникна тристишие, апостроф към стихотворението „Покаяние“:

*Нищо не мога да скрия –
всичко открито на длан
вътре в мен.*

2000. Самопризнание пак и пак

50.

Змийскозелени, студенокръвни вълни
се обвиват около тялото ми,
както разхлаждащи компреси
върху мехур от изгаряне.

Водата ме отмива с чудодейна длан...

Каква лекота!

Потапянето в митологичните води е нирвана – просветление и достигане пълна хармония на духа. *Змийскозелени, студенокръвни вълни* охлаждат знойната жажда на болката и отмиват човешката греховност... Потапянето във водите – *до запой...* с *мисълта* – е ново раждане, зареждащо творческите потенции. *Предвечните води, всевечните води – кристални* – космогоничен символ, вместилище на всички зародиши, те са магическа и целебна субстанция.

Превръщат се в *жива вода*.

Когато Блага задава въпрос на Ванга, пророчицата, как различава мъртвите, отговорът бил: „Мъртвите виждам размити като през вода.“ Белокосата от „Уралия“ е проекция на Блага, но и на пророчицата: „с втречените ѝ зеници, размити до безцветност – така се гледа под вода в дълбочините“ (444). Според Професора там пророчицата засича двете посоки на времето. Така се раждат прозрения, интуиция, озарение... Нищо от мисловната енергия не се губи във Вселената.

И Уралия има смелостта да гледа в Тайната „с отворени очи като под вода“, чува Гласа „като през дълбока вода“, „пречупен през водна стена“. Митологичните води – *предвечните води, всевечните води* – увеличителен кристал, вселенска линза, през която проглежда Загадката.

Не случайно, устремен вдън бездната, към смъртта, пил вече от *предвечните води*, от които – *страх ни е да пием, нас – страдални*, Яворов посвещава на Боян Пенев тъкмо стихотворението „Вечните води“. Слага му ново заглавие „Нирвана“ – освобождение,

просветление, край на страданието и най-висше щастие. Прозрял може би тъкмо това висше назначение на изкуството, „което ни успокоява в лоното на общочовешкия дух“.

Предвечните води, всевечните води – кристални,
бездънни и безбрежни, призивно прохладни...

Но страх ни е да пием, нас – страдални,
безсънни, безнадеждни, знойно жадни.

55.

Нищо след теб не се губи.
За тебе само – всичко.

Този афористичен стих е кулминация на трагичното. В стихотворението „Достояние“ от книгата „До ръба“ ме порази и обсеби един образ-оксиморон, сам по себе си стихотворение. Отказвам се да го тълкувам. В този образ се съдържа цял философски трактат.

Смъртта ще ме обсеби –
любов от последен поглед.

Но това е поезията – пропъждане, обезсилване, обезсмисляне на страха от „тъмното“ чрез преобръщане / взаимозаменяемост на същностите, чувствата – метаморфози на смисъла.

До ръба

ДОСТОЯНИЕ

Смъртта ще ме обсеби –
любов от последен поглед.
Ще връхлети сетивата ми
с внезапен повик
на болка
и облекчение.
Ще бъде истинска
като живот.
Ще стане мое
единствено достояние,
което никой
не може да ми отнеме.
Тя няма да ме обвърже
ни с дума, ни с дълг,
ни с вина, ни с обет.
Ще бъде най-сетне
същинската свобода.

6 юли 1994

*Ще ме избави
от всичко, от всички
и от самата мен.*

*

В архива на Блага намерих важни „белези“ от времето на „Забранено море“. С обичайния знак ключ сол, знак за това, че „помничетата“ са част от замислената автобиографична книга. Оставени сякаш действително като ключ към поемата. Най-добрият анализ си е направила самата тя. Какво повече може да бъде казано...

♫ Човекът е не само тяло, но преди всичко дух! Благодаря на ножа, че ме лиши от тяло, за да се пробуди духът. Имах хубаво, жадно, лудо тяло! Една болест ми го отне... Раковата болница за мен отвори бяла писта, откъдето се готвех да излятя в други светове, но натежах и паднах засега... Страшно боли връщането от този път, след като си набрал скорост за преодоляване на земното притегляне...

♫ Какъв тежък грях съм сторила, че толкова натежах и не можах да скъсам земното притегляне и да излятя в безпределната лекота и облекчение? Толкова вътре надникнах в подземния свят, толкова на живо смъртта видях, че ми се струва да съм вече умряла и се връщам в горния свят като привидение, което се движи, без да може да промени нещо и само вижда и се *опитва нещо да направи, поне да предупреди живите какво ги очаква и колко невярно живеят. Но никой не ме чува...*

Любов! Яви ми се не телом, а духом – тогава ще повярвам в тебе!

Спирам звездите с поглед
и ги питам:
Позволено ли ми е
да обичам
без тяло?
....

Бездокосвеност –
то е раздяла на двама
по-неотвратима
от времето и разстоянието,
по-раздалечаваща от близостта.
....

Господи, грях е
да избереш
мен, неугодната,
неразкаяната,
невинната,
за светица.

1974
Превишаване на правата